

Wat we nog niet weten

Rijk Willemse, zomer 2019

Als we spreken over iets wat niet bestaat, leidt dat onvermijdelijk tot onverzoeerbare tegenstellingen, of zoals de logici zeggen tot fatale contradicties. Alles wat we zeggen over iets wat niet bestaat, is tegelijkertijd waar en onwaar. Dat was de zure les die Frege kreeg van Russel, een doodsteek voor zijn logica. De oplossing van Russel was eenvoudig: voeg aan elke uitspraak over een object de voorwaarde toe dat dit object bestaat, en dus eigenschappen kan hebben. We lijken hier niet van geleerd te hebben, omdat we nog steeds uitspraken doen over zaken waarvan we niet weten of ze bestaan. Dat leidt nog steeds tot onverzoeerbare, en pijnlijk genoeg, goed te voorkomen tegenstellingen en inconsistenties. Zo kunnen we, hoe graag we het ook zouden willen, geen zinvolle uitspraken doen over de toekomst, omdat die nog niet bestaat. Maar hoe kunnen we dan wel over de toekomst spreken?

In zijn boek *What we cannot know* uit 2016 presenteert de wiskundige Marcus du Sautoy een kleine kenleer in vier kwadranten, van dingen die we – bewust of onbewust – weten en niet weten. In het eerste kwadrant plaatst hij de dingen waarvan we weten dat we ze weten. Dat betreft onze bewuste kennis, of daar nu wetenschappelijke basis voor is of niet. In het tweede kwadrant zet hij de dingen waarvan we weten dat we ze (nog) niet weten. Dat betreft onze onderzoeksopdracht voor de toekomst, de opgave van de wetenschappen maar ook die van de pseudowetenschappen. In het derde kwadrant komen de dingen waarvan we niet weten dat we ze weten. Dat betreft onze drijfveren en rationalisaties, het terrein waarop de dieptepsychologie en de sociale psychologie kunnen opereren. In het vierde kwadrant moeten we, heel lastig, de dingen zoeken waarvan we niet weten dat we ze niet weten. Dat betreft het vermoedelijk oneindige domein van de nog niet ontdekte ontdekkingen.

Dit laatste domein lijkt onze toekomst te betreffen. Want, daarin zaten immers ooit de dingen die niet van onze wereld leken te zijn, maar die nog een paradigma nodig hadden totdat ze ontdekt werden. Denk bij die dingen waarvan we niet wisten dat we ze niet wisten bijvoorbeeld aan de opvatting dat de aarde niet het middelpunt van het heelal is, of aan de mechanica van Newton, de relativiteitstheorie en de kwantummechanica. Daarnaast lagen hier die ontdekkingen van de dingen waarnaar we niet zochten maar die we niettemin toch vonden, op onze zoektocht naar iets totaal anders, zoals de penicilline, het theezakje, het teflon.

Toch moeten we niet in dit gebied zoeken naar de gevolgen van nieuwe ontdekkingen. Want die vallen per definitie in het domein van de dingen waarvan we weten dat we ze (nog) niet weten. We kunnen ons de toekomstscenario's die zich kunnen afspelen in het biologische, socio-economische, filosofische en politieke domein allemaal heel goed voorstellen. De sciencefiction-auteurs, -cineasten en -filosofen hebben dat terrein uitputtend verkend en gaan daar nog steeds lustig mee voort. Al deze uiteenlopende mogelijke scenario's hebben één ding gemeen. De filosoof Richard Hanley, auteur van *The Metaphysics of Star Trek* uit 1997 noemt het de ontdekking van onszelf en onze eigen grenzen.

Futurologische visioenen worden altijd gedefinieerd door de problemen van het betreffende moment. Deze visioenen blijken in de regel achteraf bekeken veelal vertederend ridicul, omdat een totaal nieuw paradigma de verhoudingen meestal ingrijpend wijzigt voordat deze droomgezichten verwerkelijk kunnen worden. Zoals de visionaire oplossingen voor het teveel aan paardenvijgen in de straten van de grote steden, die verdwenen in het archief van nutteloze uitvindingen toen de automobiel de paardenkoetsjes verdrong en daarmee de betreffende overlast. De voorgestelde oplossingen waren eerder een weerspiegeling van de behoeftes en technische beperkingen van dat moment dan een realistisch technologisch antwoord. Zo geven de uiteenlopende visies op de toekomst eerder zicht op onze eigen verborgen drijfveren en op onze eigen beperkingen dan op een reëel scenario voor deze toekomst. En juist dat maakt deze verkenning zo interessant.

Natuurlijk, de mensheid kan in een toekomstig scenario ophouden te bestaan, door zelfvernietiging of anderszins. In dat geval sluiten we ons verhaal daar en dan af en moeten we wachten op een nieuwe cyclus van de evolutie. Maar als we onze huidige leefstijl overleven dan zullen we elk scenario, hoe onwaarschijnlijk dan ook vanuit ons huidige standpunt, geleidelijk incorporeren als normaal. Onze onderzoeksopdracht naar de dingen waarvan we weten dat we ze niet weten, zal fors uitgebreid worden. In de wetenschappelijke wereld zullen de panelen verschuiven en zullen onderzoeksprogramma's onder druk komen te staan en nieuwe disciplines tot leven komen. Na de aanvankelijke verbazing volgt echter het gebruikelijke procedé van onderzoek en valorisatie van het nieuwe verschijnsel. Daarmee zullen we het ons uiteindelijk toegeëigend hebben als ware het een logische stap in onze geschiedenis.

De impact van nieuwe ontdekkingen is echter groter in het domein waar het de dingen zal blootleggen waarvan we niet wisten dat we ze wisten. Waar onze drijfveren en onze rationalisaties op de proef worden gesteld. Zullen wij bijvoorbeeld in staat zijn om ons gevoel van eigenwaarde te handhaven tegenover de kracht van op big data gestoelde

algoritmes? Kunnen we de stap maken van antropocentrisme naar nietigheid? Zullen we ons gevoel van veiligheid kunnen bewaren? Het antwoord op al deze vragen is bevestigend. Bevestigend omdat we die stap, met of zonder de nodige wrijving, al zo vele malen gezet hebben in de loop van onze geschiedenis van wereldbeeldschokkende ontdekkingen. Maar ook omdat mensen zullen blijven vluchten in idiosyncrasieën en samenzweringsscenario's, oude en nieuwe, dicht bij wat ze kennen. Want, blikvernaauwing en beperkte waarneming zijn ons niet vreemd, vanwege onze eigen vooringenomenheid, maar ook door de selectie die de media, de opinieleiders en religieuze leiders voor ons maken. Deze vernauwing vormt voor velen de redding, waardoor zij niet te veel hoeven na te denken en niet hoeven te verdrinken in die almaar toenemende stroom van gegevens en in al dat nieuwe dat telkens weer om heroriëntatie en herpositionering vraagt. De beperkte waarneming, het isolement en het gebrek aan nuance nemen zij graag op de koop toe ten gunste van gemoedsrust.

De impact van nieuwe ontdekkingen betreft ook het domein van de dingen waarvan we niet weten dat we ze niet weten. We kunnen er daarom nu nog niet veel over zeggen. Totdat we er een nieuw paradigma verkrijgen waarmee we deze ontdekkingen theoretisch kunnen onderbouwen. Ook deze overgang van onbewust en onbekend naar bekend hebben we al vele malen meegemaakt in de geschiedenis van de wetenschap en de filosofie. Bij elke ontdekking zijn we telkens weer in staat gebleken om nieuwe theoretische kaders vast te stellen ten koste van of met behoud van de oude. Het bijbehorende wereldbeeld sloot na enige tijd altijd weer naadloos aan op de consensus. Met onze ontdekkingen groeide onze wereld en wijzigden de bijbehorende filosofieën erover, bij elke stap dieper in het heelal ver weg en bij elke stap dieper in de microkosmos van het subatomaire. De nieuwe ontdekkingen staan bij wijze van spreken keurig in de wachtrij om hier door ons opgemerkt, behandeld en gekoloniseerd te worden.

Nieuwe ontdekkingen betekenen precies dat wat wij kunnen bevatten en wat wij met onze beperkte menselijke eigenschappen kunnen verwerken. Andere gevolgen kunnen wij niet waarnemen omdat wij gevangen zijn in onze zintuigen en in ons denkvermogen. Alles wat daarbuiten valt, zien en begrijpen wij niet. Zo blijven er altijd dingen waarvan we niet weten dat we ze niet weten totdat we er een hanteerbaar paradigma voor ontdekken. Dan worden ze deel van wat wij kunnen kennen. Onze veelal nog onontdekte drijfveren helpen ons om de wereld op deze wijze waar te nemen en te bevatten. We fabriceren waar nodig rationalisaties of ontkennen boudweg zaken, om ons te beschermen tegen onze feitelijke onmacht, of omdat de evolutie de drijfveren daartoe in onze genen plaatste zodat we ons kunnen verweren tegen vandaag niet meer bestaande bedreigingen. Kortom, als we spectaculaire nieuwe ontdekkingen zullen doen, gaan we door zoals we altijd hebben geleefd. We incorporeren het nieuwe waar mogelijk en maken het ons eigen. We plukken de vruchten van wat we kunnen gebruiken, verwerpen het andere en ontkennen het onbekende dat we niet kennen als 'onbeschrijfelijk'. Omdat we gewoonweg niet anders kunnen, omdat het altijd zo is gegaan.